

33. Циперович Г. Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР / Г. Циперович. – Л., 1927.
34. Ярошевич А. И. Очерки экономической жизни Юго-Западного края / А. И. Ярошевич. – К., 1908-1911. – Вып. IV.

Development of industry of Right-bank Ukraine of the second half of XIX item is characterized in the article, the role of market relations is determined in economic transformations in basic industries on territory of the of that time Kiev, Podillya and Volyn provinces.

Key words: Right-bank Ukraine, industry, post reform time, market relations, economic development, industrial enterprises.

Отримано: 11.04.2010

УДК 94(83/.86):2:94(470+571)

С. В. Олійник

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У ГАЛИЦЬКОМУ НАПРЯМКУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ 1686-1917 РОКІВ

У статті здійснюється спроба дослідити релігійний фактор у галицькому напрямку зовнішньої політики Росії в 1686-1917 роках.

Ключові слова: Галичина, Московська держава, Росія, Російська імперія, Польща, Австро-Угорщина, православна віра.

Зовнішньополітичний курс Московської держави та Російської імперії, спрямований на реалізацію гасла збирання всіх руських земель, здійснювався за допомогою різноманітних шляхів і методів. Важлива роль у розширенні кордонів імперії в західному напрямку відводилась релігійному фактору. Використовувався він і при прагненні Росії долучити до своїх володінь Галичину. Аналіз історіографії дає змогу констатувати наявність значної кількості робіт з історії Росії, України, Галичини та православної церкви, в яких певною мірою висвітлюється зазначена у заголовку проблематика. Науковий доробок дореволюційних, радянських та сучасних вітчизняних і зарубіжних істориків дозволяє виділити три етапи використання релігійного фактора у галицькому напрямку зовнішньої політики Росії. Перший етап охоплює період від правління Петра I до Першого поділу Польщі. Другий – включає період перебування Галичини під владою Австро-Угорщини з 1772 по 1914 рр., а останній – пов'язаний з Першою світовою війною. У той же час потрібно констатувати нерівноцінність дослідження кожного із зазначених етапів. Найбільшу увагу в істориків привернула спроба Росії з позиції сили нав'язати в роки Першої світової війни в Галичині православ'я [3; 15-17; 23; 26; 27]. Значно менші здобутки науковців стосуються періодів перебування Галичини під владою Речі Посполитої [5; 7; 19; 33; 34] та Австро-Угорщини [10; 11; 18; 22; 28; 31; 32]. Все це, а також відсутність досліджень, які б охоплювали цілісно всі три етапи, свідчить, що релігійний фактор у галицькому напрямку зовнішньої політики Росії потребує ґрунтовного дослідження.

Московська держава, розширюючи свої межі на захід і ведучи боротьбу з Литвою, а потім з Річчю Посполитою, активно використовувала релігійне питання. Гасло захисту православних відкривало можливість втрутитися у внутрішні справи цих країн. Воно було своєрідним виправданням дій, спрямованих проти Литви і Речі Посполитої. Виступаючи на захист православної віри, Москва здобувала прихильність у православних підданих західних сусідів, які потерпали від окатоличення та нав'язування унії. Така політика Москви в значній мірі допомогла їй утвердитись на Лівобережжі та зміцнити свої позиції на

Правобережжі. Так само релігійний чинник використовувався і щодо Галичини. Політику свого попередника продовжила Російська імперія.

На наш погляд, вихідною точкою у реалізації релігійного фактора у галицькому напрямку зовнішньої політики Росії можна вважати укладення у 1686 р. «Вічний мир» між Московією та Польщею. Одна із статей угоди передбачала встановлення віротерпимості щодо православного населення в Польщі, захист якого від окатоличення брала на себе Москва [24, с.480]. Наступного року документ було ратифіковано [24, с.482]. Поставивши підпис під документом, Петро I взяв на себе місію захисника православних в межах Речі Посполитої. А оскільки в Польщі при пануванні релігійної нетерпимості цей пункт важко було б реалізувати, тим більше, що в Галичині посилювалась тенденція до уніатства, перед Петром I постало не легке завдання. Москві потрібно було постійно нагадувати Варшаві про укладену між ними угоду. Так, у грудні 1687 р. до Львова прибуло посольство з Москви, очолюване боярином Б.Шереметьєвим, яке мало домогтись виконання польським королем зобов'язань надавати православним вільно сповідувати свою віру в межах Речі Посполитої, як того вимагала одна із статей «Вічного миру» [19, с.6].

Нав'язування православним в Польщі уніатства викликало невдоволення з боку православних, які, не знайшовши підтримки в польського короля і уряду, єдиним виходом вбачало скаржитись на такий стан речей представникам Росії (резидентам) в Польщі [30, с.496-497]. У Москві не могли не відреагувати на таке становище православних. Тому російські резиденти неодноразово звертались до польської влади з приводу означеної проблеми. Такі звернення, зафіксовані під 1693 та 1694 рр., хоч і не досягли успіху, але сприяли утвердженню в православного населення Галичини позитивного іміджу московського самодержця [4, с.292]. Однак ситуація по захисту віри дедалі більше ускладнювалась. Чого лише варті факти відкритого переходу в 1691 р. перемишльського єпископа І.Винницького та львівського єпископа Й.Шумлянського в уніатство [29, с.2; 25, с.128]. Зрозуміло, що православні цих єпархій, яких змушували примусово переходити до унії, звернулись по допомогу до московського резидента в Варшаві А.Судейкіна [29, с.496-497; 8, с.89-90]. Останній домігся видачі польським королем указу на ім'я Й.Шумлянського припинити насилля і повернути православним відняті в них храми. Це, безперечно, був значний успіх московської дипломатії. Однак, як показали подальші події, через самоуправство коронного канцлера наказ не було реалізовано (канцлер відмовився прикласти печатку до королівського наказу) [4, с.299]. Попри це, становище православного населення Галичини поліпшувалось. Як свідчить лист представника Львівського братства С.Красуського до проповідника Києво-Печерської лаври С.Озерського, українці-львівяни отримали право займати деякі посади [7, с.76]. При підтримці польського короля Львівське Ставропігійське братство змогло дати відсіч зазіханням з боку Львівського єпископа Й.Шумлянського [29, с.13, 23]. Петро I вимагав неухильного виконання договору «Вічного миру», особливо в тій його частині, яка стосувалась становища православного населення. Ним декілька разів було направлено відповідні дипломатичні ноти до Речі Посполитої [1, с.152-153; 4, с.75-76].

На початку XVIII ст. реалізація згаданого вище зовнішньополітичного курсу Москви відійшла дещо на другорядні позиції. Причиною цього стала Північна війна. Петро I, виходячи із воєно-політичних реалій і прагнучи зміцнити позиції свого союзника польського короля Августа II у протистоянні з опонентом у особі Станіслава Лещинського та шведів, змушений був припинити свої заяви на захист православ-

ної віри в Речі Посполитій. Однак, в міру можливості, він продовжував його реалізовувати. Так, наприклад, у 1705 р. знову було піднято питання щодо утисків православних з боку польської сторони [2, с.185].

У 1706 р., Петро I прибув до Жовкви. Його приїзд серйозно посприяв покращенню ситуації з православним віросповіданням в Галичині. Поява російських військових загонів в регіоні стала на заваді релігійних утисків з боку католиків [4, с.299; 7, с.80]. Однак незабаром, із відходом російської армії, утиски відновились [4, с.300]. Більше того, у 1708 р. Ставропігійське братство (головний православний оплот Львова), щоб зберегти незалежність від львівських уніатських єпископів, змушене було перейти в безпосереднє підпорядкування Ватикану. Після полтавської перемоги російські війська знову опинились в Польщі, в т.ч. і на території Галичини. Але ця подія на той час практично не мала впливу на значне покращення становища православних.

Наступного року, завдяки діяльності російського посланця в Польщі князя Долгорукого, з'явилась надія на краще. Завдяки його стараннями в 1710 р. було проведено вальний з'їзд у Варшаві, який підтвердив статті «Вічного миру». На основі його рішення Долгорукий почав вимагати від польського короля Августа II недопущення уніатів на православні кафедри. Але прагнення посланця не лише не мали успіху, а й навпаки – посиляли фанатизм серед католиків і уніатів. Король нічого не міг зробити. Сейми в більшості випадків відкладались або зривались. Проте Петро I і його провідник в Польщі князь Долгорукий не здавались [4, с.300-301]. Не став на заваді і Прутський мир з Туреччиною, згідно якого Петро I зобов'язувався не втручатись у справи Речі Посполитої [12, с.9]. Завдяки таким діям князя Долгорукого вдалося досягти примирення між конфедератами і польським королем. Між ними в 1716 р. було укладено Варшавський трактат, який було затверджено на «німому» сеймі у 1717 р. Для нас він цікавий тим, що в одному із його пунктів встановлювався порядок богослужіння. Так, православні (в угоді дисиденти) повинні були задовольнятися лише старими храмами. Нові будувати православним заборонялось [4, с.301; 6, с.184]. На наш погляд, таке рішення за тих умов має більше права вважатись успіхом, ніж невдачею.

У березні 1718 р. російський цар черговий раз нагадав польському королю про релігійну проблему, вказуючи на недопустимість утисків православних з боку Речі Посполитої [2, с.216]. Такі нагадування, як свідчить королівське послання від листопада 1722 р., змусили польського короля запевнити російського імператора, що питання православних в Речі Посполитій буде поставлено на сеймі [2, с.222]. Щоправда, дане запевнення особливої ваги не мало, адже, як відомо, сейм неодноразово вирішував поставлені королем питання не на його користь. Тому, на наш погляд, згадане запевнення було скоріш дипломатичним кроком, спрямованим на озамилування.

У подальшому Петро I постійно на отримані скарги щодо утисків православних на території Галичини регулярно робив відповідні закиди польському королю Августу II. Останній із них датується 1724 р. [19, с.31]. Слід зазначити, що російський імператор навіть робив відповідні представлення Ватикану. Так, у зверненні Римському папі від 1722 р. зазначалось: «Якщо католики польські й литовські не перестануть переслідувати православних, то його величність змушений буде, супроти своїх бажань, застосувати репресію і видати наказ, аби духовним латинського закону, що знаходяться в Росії, було заборонено відправлення того закону» [6, с.191-192]. Таким чином релігійне питання підносилось на міжнародний рівень. Петро I цим самим хотів підтвердити правомірність претензій щодо Речі Посполитої.

Крім політичної підтримки православним Галичини, Петро I надавав і матеріальну. Це, на наш погляд, було теж досить дієвим методом у зростанні промосковського впливу в регіоні. Так, відомо, що в 1690 р. Петром I та його братом Іваном III було видано жауувальну грамоту Преображенському монастирю (Львівський повіт), згідно якої підтверджувались отриманні ним ще за часів Олексія Михайловича в 1667 р. права на вільне відвідування Москви та матеріальну допомогу. У документі наголошувалось, що представники цього монастиря отримують право на безмитний перехід кордону, вільний, в супроводі пристава, проїзд до Москви і повернення назад і т.п. Але найбільш суттєвим було те, що Преображенський монастир отримав Крехівську пустинь [19, с.7-9]. Своєрідність ситуації полягала у тому, що московські государі вільно розпоряджались землями на території сусідньої країни. Такий стан речей пояснюється тим, що православні єпископи в Польщі підпорядковувались Київському митрополиту, підданому московського государя. А тому останній вважав своїм правом вирішувати відносини в православному середовищі.

Під час свого перебування в Галичині Петро I надавав значну матеріальну допомогу Львівському Ставропігійському братству [7, с.79-80; 29, с.34]. У 1707 р. братство отримало від московського правителя дозвіл продавати безмитно свої друкарські видання по всій Україні [29, с.34]. Цілком ймовірно, що допомогу отримували й інші православні братства.

У подальшому релігійний фактор в галицькому векторі Російської імперії певний час не відігравав такої ролі, як за Петра I. Але попри все це російські монархи час від часу нагадували про себе як про охоронців православної віри.

Після смерті першого російського імператора політичним колам Росії було не до Галичини і не до православних в Речі Посполитій. Цим скористався польський король, який в 1727 р. зазначив російській владі, що православні повинні скаржитись на утиски і образи в асесорські суди і трибунал [2, с.226].

З утвердженням на російському престолі імператриці Анни знову відродилась практика ходатайства за православних в Речі Посполитій. Так, у 1730 р. імператриця направила польському королю три грамоти. В одній із них вона просила «задовольнити благочестивих ображених поверненням віднятих у них церков та монастирів» [2, с.227-228]. Російський уряд на отримані скарги постійно направляв польському двору представлення щодо полегшення долі своїх єдиновірців, але це не впливало. Польські міністри інколи давали обіцянки задовольнити вимоги на користь православних (які ніколи не виконували), але частіше всього відмовляли, посилаючись на те, що вони ніколи не чули про утиски схизматиків, і виражали подив, що польські піддані шукають надію поза своєї держави [4, с.308].

Певні надії православні Галичини покладали і на імператрицю Єлизавету, яка продовжила практику звернень до польського короля. Так, у 1743 р. імператриця черговий раз направила ходатайство на захист православних, де також було вказано перелік насиль над православними та переведених в унію церков і монастирів [4, с.308]. Відповідаючи на послання, польський король запевняв, що якщо скарги православних виявляться насправді справедливими, то він зробить все щоб виправити становище. Наступного року питання православних у Речі Посполитій знову було поставлено на порядок денний [2, с.252-253]. Однак вони фактично ігнорувались. Хоча формально польський король навіть створив у 1744 р. комісію, яка мала вирішити

проблему релігійних утисків [29, с.154]. На жаль, комісія існувала лише на папері. Вона постійно відкладала свої засідання під різними приводами, хоча представники православних і були викликані до Варшави [4, с.309]. У 1746 р. король, за наполяганнями російського посланця Бестужева-Рюміна, стримав обіцянку. Він відновив комісію, але відбулось лише перше засідання, а потім робота її постійно відкладалася. Врешті вона припинила своє існування [4, с.309]. У 1753 р., після чергового звернення Росії, польською владою було створено нову комісію, яка мало розглянула скарги православних щодо релігійних утисків [29, с.193]. Російське заступництво мало чим допомагало. Взагалі, впродовж правління короля Августа III жодних позитивних правових змін щодо становища православних в Польщі так і не відбулось [6, с.185]. Потрібно також зазначити, що окремі представники Росії у Варшаві не лише не стояли на захисті православних, але й намагались викликати недовір'я до правдивості скарг. Такими були граф Кейзерлінг (німець) та Голембовський (поляк і католик). Проти них виступив Російський Синод, який звинуватив цих посланців у недбалстві в захисті православних в Польщі. Натомість Колегія закордонних справ захищала цих осіб. У спір втрутилась імператриця Єлизавета, яка стала на сторону Синоду. З 1742 р. справи про утиски православних в Польщі перейшли до рук Синоду [6, с.192]. Однак, як зазначалось вище, це не позначилось на покращенні становища православних в Галичині.

Зі вступом на Російський престол Катерини II релігійне питання знову набуло вагомості. В історію воно увійшло як дисидентська справа. В 1762 р., відправляючи до Варшави досвідченого посла графа Кейзерлінга, імператриця доручала йому, у разі смерті польського короля Августа III, вжити всіх необхідних заходів для успішного зведення на польський престол свого ставленика. Готуючись до близького безкоролів'я, Катерина II намагалася активно втручатися у внутрішні справи Польщі. Найзручнішим законним і вже традиційним приводом для цього було дисидентське питання. Тому посол отримав наказ розпочати активну діяльність на користь дисидентів. Кейзерлінг мав висунути при польському дворі звинувачення у невиконанні IX статті «Вічного миру» і підтвердити його численними скаргами православних. При цьому слід було вимагати пояснення причин невиконання, які мали бути надані письмово і обґрунтовані польською стороною. Намагаючись максимально нагнітити атмосферу навколо питання іновірців, Катерина II у жовтні 1762 р. наказувала резидентові Ржичевському докласти всіх зусиль для відновлення попередніх прав православних на найближчому сеймі. А вже 23 жовтня (6 листопада) пропонує Кейзерлінгу щодо дисидентів діяти, відповідно до поданого їй білоруським єпископом Георгієм Кониським прохання від імені православних Речі Посполитої, в якому викладалось жахливе становище православ'я в подіях і фактах та звернення по допомогу. Російський уряд намагався використати дисидентське питання не тільки як зручний привід для втручання у внутрішні справи Польщі, але й як засіб психологічного тиску на польський уряд. Цим самим агресивним діям Петербурга надавався вигляд благородного обурення і пошуку справедливості у справі єдиновірців [33, с.4]. Постановка дисидентського питання Катериною II, як свідчить відпис ієромонаха Феофана Леонтовича на запит імператриці, мало під собою серйозні підстави. У документі зазначались позитивні наслідки дисидентської справи для Росії: 1) усі кошти православних, які надходять до церков, будуть продовжувати надходити до російської казни. Вказані кошти можна використати для підкупу польських магнатів з метою підтримання російських політичних інтересів і для отримання від магнатів інформації

про зловмисні плани щодо Росії; 2) при досягненні першого пункту Росія зможе впливати на Річ Посполиту й утримувати її під своїм контролем; 3) щодо договору між Росією і Річчю Посполитою 1686 р., за яким остання поступилася значними територіями, але досі не визнаними поляками, то факт захисту православної церкви в Короні підтвердить силу цього договору і відносно території та не дозволить піддавати його сумнівам; 4) для Російської держави з'явиться можливість на 600 верств розширити свої кордони, відібравши правдиво і правильно у поляків території з найкращою землею і з численними православними народами; 5) надалі всі непорозуміння, які виникають між поляками при виборі короля, будуть змушувати їх просити собі короля від російського двору; 6) необхідно поряд із захистом православних Речі Посполитої захищати і польських протестантів. Завдяки цьому всі протестантські держави і влади будуть вдячні Росії. Цим можна викликати повагу європейських держав, які будуть шукати союзу з Росією. Православним росіянам надійніше і вигідніше підтримуватися протестантських держав, ніж католицьких (таким чином впливати на Річ Посполиту і Австрію) [34, с. 105-106].

Смерть короля Августа III в 1763 р. створила сприятливі умови для реалізації дисидентської справи та посилення позицій Росії як в Речі Посполитій загалом, так і в Галичині зокрема. Сподіваючись скористатись «безкоролів'ям», російський уряд дав вказівку своїм послам у Варшаві Кейзерлінгу і Рєпніну докласти зусиль для відновлення всі попередніх прав і привілеїв православного населення та забезпечити їх особистісну та майнову безпеку. Православні єпархії, монастирі, церкви мали бути захищені від усіляких нападів католицького духовенства, а раніше відібрані права, наскільки це можливо, мали бути повернені [33, с. 4]. Однак категоричність, з якою Росія ставила дисидентське питання, призвела до появи на конвокаційному сеймі в 1764 р. потужної опозиції конфесійній політиці Катерини II. Більшість поляків розглядали дисидентську справу як національну загрозу. Тому не дивно, що і на коронаційному сеймі, який відбувся того ж року, дисидентське питання зазнало краху. Лише під впливом сили сейм 1768 р. згідно з однією із прийнятих постанов повернув православним всі церкви і права. Однак, одразу ж по закінченню роботи сейму незадоволені його постановами, особливо зрівнянням в правах дисидентів із католиками, почали закидати до хрестового походу проти Росії і дисидентів. Цей рух привів до появи Барської конфедерації. Конфедератський рух особливо відчували на собі православні, оскільки конфедерати вважали їх винуватцями всіх бід [6, с. 195-196]. Врешті відбувся Перший поділ Речі Посполитої, за яким Галичина відійшла до Австрії. Справа захисту православних не мала успіху. На наш погляд, російській владі за тих політичних обставин потрібно було не нагнітати дисидентську справу, не висувати такі радикальні вимоги в конфесійному питанні, а задовольнитись свободою віросповідання, що теж сприяло би зростанню впливу Росії серед православного населення, і зміцненню її позицій у підвладній території Речі Посполитої.

Отже, релігійний фактор в зовнішній політиці щодо Галичини до першого поділу Речі Посполитої не спрацював. Більш того, в регіоні, під тиском навернення в уніатство, православних обцин ставало дедалі менше. Не залишилось жодної православної єпархії. Чи не найдовше чинило опір унії православне монашество. Найголовнішим оплотом православ'я в Галичині став Манявський скит. Причину невдачі, на наш погляд, потрібно шукати в наступному: 1) позиції греко-католицької та католицької церков були вагомішими, ніж православної; 2) релігійні утиски з боку Речі Посполитої призвели до поширення процесу вимушеного переходу православних в уніатство; 3) значна віддаленість Галичини від Росії.

Після того, як Галичина опинилась під владою Австрії, пізніше Австро-Угорщини, Російська імперія на певний час відмовилася від реалізації релігійного чинника у своїй зовнішньополітичній діяльності щодо Галичини. В її геополітичні інтереси на порядок денний вийшли інші проблеми. Лише після третього поділу Речі Посполитої, коли останньою не приєднаною територією колишньої Київської Русі залишалась Галичина, регіон знову увійшов до одних із напрямків зовнішньої політики Росії. Однак активних дій із використанням релігійного чинника російська влада не проводила. Давалося взнаки те, що офіційно в Австро-Угорщині православна віра не була забороненою. Тому не дивно, що гасло захисту православної віри знаходило мало прихильників. Не відіграв великого значення і факт закриття Манявського скиту згідно указу австрійського імператора від 1785 р. [25, с.302]. Щоправда, як тільки було знищено Манявський скит, у Львові утворилась невелика православна община, у яку входили не лише українці, а й греки, румуни (в основному православні купці). Їм було дозволено утворити за свої кошти домову церкву, «без права публічності», тобто напівлегально. На кінець XVIII ст. у всій Галичині не залишилось жодного православного приходу. Згідно перепису 1890 р., в регіоні православ'я сповідувало лише 1429 осіб [22, с.101], а станом на 1900 р. – 2097 осіб [13, с.39]. Тому робити ставку на гасло захисту віри при такій мізерній кількості православних було не доцільно. Потрібно було враховувати, що Австро-Угорщина не Річ Посполита. Подібні кроки австрійський імператор безперечно розцінив би як втручання у внутрішні справи, а конфлікт Петербургу був не потрібний. Попри ці труднощі російський уряд не відкидав повністю релігійний фактор для зміцнення своїх позицій в Галичині. Здійснення його відбувалось своєрідним обхідним маневром. Так, щоб зняти з себе будь-які політичні підозри, російська влада, яка активно надавала фінансову підтримку москвофілам та виділяла кошти на підготовку православних місіонерів – уродженців галицького краю, вдалась до послуг громадських організацій, котрі мали надавати різнобічну підтримку руській партії в Галичині. Документи свідчать і про надання російською стороною матеріальної допомоги конкретно православним священикам і ієромонахам в Галичині та прихильникам православ'я [20, с.104-107].

Наприкінці XVIII ст. на українських і білоруських землях, які відійшли до Росії у результаті поділів Польщі, розпочався рух повернення з уніатства до православ'я, що давало певні підстави на його поширення в Галичині. На думку російської влади, посприяти останньому мав і масовий наступ Риму на уніатську церкву, що розпочався в 1882 р.

У XIX ст. в галицькому краї серед греко-католицького духовенства розгортається рух за очищення уніатства та набуває поширення москвофілство. Російський уряд блискуче відреагував на розкол серед галицького уніатства. Для кращого зміцнення руху повернення з уніатства до православ'я у підпорядкування останніх було повернено в 1831 р. Почаївський монастир, з 1835 р. – Почаївська лавра [6, с.241]. Остання стала основним місцем паломництва галицьких православних. На свята, незважаючи на кордон між Австрією та Росією, до Почаївської лаври приходили галицькі православні та їх прихильники. Своєрідним містком у налагодженні стосунків між Росією та її прихильниками в Галичині став М.Раєвський, який в 1842-1884 рр. був священиком російського посольства у Відні [32, с.360].

У 60-70-х рр. XIX ст. на порядок денний російського уряду стало «холмське питання» (боротьба з сильно полонізованими греко-католицькими священиками Холмщини). У цьому плані Галичина викликала у Росії значний інтерес. Мається на увазі переселення з

Галичини на Холмщину антипольсько налаштованих священників [18, с.37; 32, с.388;]. У результаті з Галичини виїхало близько 100 священників [32, с.390]. Очевидно за згодою австрійської влади Олександр II призначив 28 травня 1868 р. Холмським єпископом львівського крилошанина М.Куземського. Після того, як у нього не склалися відносини з російською владою та галицькими емігрантами на Холмщині, місце єпископа зайняв інший галицький священник-емігрант М.Попель. Завдяки його зусиллям греко-католицьку церкву на Холмщині було ліквідовано в 1875 р. [32, с.391]. Здійснивши дану акцію, Петербург не лише ліквідував руками галичан уніатство в Холмщині, а й значно послабив його позиції і в самій Галичині.

Потрібно зазначити, що використання релігійного фактора в галицькому векторі зовнішньополітичного курсу Росії до початку Першої світової війни мало лише певні локальні успіхи – спроба у 1882 р. у Глиничках селяни прийняли православ'я; прибуття в регіон у 1911 р. з дозволу Вселенського патріарху трьох православних священників-галичан, які почали створювати свої приходи [3, с.137]; перехід в православ'я окремих сіл в Сокальщині та Коломийщині [21, с.27]. У цілому зазначена політика себе не виправдала. Адже до початку Першої світової війни кількість православних в Галичині не перевищувала 3 тис. осіб [23, с.68]. Більше того, населення Галицького краю прагнуло залишитись в унії, оскільки для нього віросповідання означало і національну приналежність. Свою роль відігравали зовнішні відмінності між греко-католицькою і католицькою церквами, а саме збереження східного обряду.

З початком Першої світової війни, а тим більше з окупацією Галичини, російська влада активізувала релігійну діяльність у регіоні. Щоб зміцнити свої позиції, вона взяла курс на активізацію конфесійної політики, спрямованої на переведення віруючих греко-католицької церкви в лоно російської православної церкви та розв'язання важливої проблеми – їх духовного єднання. При цьому, як вірно зазначила російська дослідниця А.Бахтуріна, потрібно було враховувати, що, *по-перше*, збереження унії в Галичині у випадку її приєднання до Російської імперії означало відновлення уніатства, ліквідованого в Росії ще наприкінці XIX ст.; *по-друге*, нестійка в конфесійному плані позиція значної частини населення західних губерній Росії, яка активно почала переходити в католицизм після указу 17 квітня 1905 р., змушувала задумуватись про можливість переходу не лише уніатів в православ'я, але й навпаки; *по-третє*, максимально зміцнити позиції Росії в Східній Галичині, щоб убезпечити себе від можливих претензій поляків на ці землі. Архієпископ Євлогій зазначав, що « державне об'єднання Галичини з Росією лише тоді буде міцним, коли вона об'єднається в нашій рідній православної вірі. Якщо ж вона залишиться в унії, то вона буде небезпечним гніздом українсько-мазепинського сепаратизму, яке принесе нашому Уряду багато клопоту» [3, с.142-143].

Досвід возз'єднання уніатів із православ'ям на Правобережжі дозволяв сподіватись на успіх і змусив російську владу звернути увагу на єпископат і духовенство, вважаючи, що згода уніатського духовенства на перехід до православ'я практично вирішила б проблему з переходом усєї пастви. Однак подальші події показали усю марність таких сподівань. Уніатське духовенство не стало на шлях зміни віри. Стало зрозуміло, що порядок возз'єднання уніатів з православними через уніатське духовенство, який мав місце в минулому столітті, безперспективний. Тому довелося шукати інші шляхи і методи.

Одразу після приходу російських військ у регіоні розпочалось практичне відродження православ'я. Здійснення курсу передбачало виваже-

ний підхід. Як зазначав віце-директор канцелярії при штабі Верховного головнокомандуючого Базілі, у цьому питанні потрібно спішити із поверненням уніатів в православ'я, щоб не дати приводу використати релігійне питання проти російської влади в Галичині. При вмілій і обережній тактиці населення краю, саме того не усвідомлюючи, перейде в православ'я [27, с.80]. На толерантність у цій справі вказував і Верховний головнокомандувач. Здійснення цієї акції було доручено волинському архієпископу Євлогію [3, с.155]. Вже 12 вересня 1914 р у доповідній записці генерал-губернатору він пропонував сприяти місіонерам схилити народ до православ'я, а також передати відкритий ним православній кафедрі собор св. Юра і ряд уніатських храмів [16, с.19]. Програма його дій передбачала створення місіонерських бібліотек, поширення православної літератури. Втілювати її мали православні священики, які запрошувалися в Галичину із Полтавської, Харківської, Холмської та інших єпархій. У грудні 1914 було прийнято рішення відбудувати Манявський спід – основний оплот православ'я в Галичині. Однак, попри всі заяви про толерантність у справі віросповідань, уряд Г.Бобринського розгорнув переслідування греко-католицької церкви і примусове насадження православ'я. Оскільки багато уніатських священиків відступили разом із австрійськими військами, місцеве населення почало просити про призначення у парафії дяка проведення служби православних священиків. Генерал-губернатор Галичини вирішив скористатись ситуацією, щоб максимально зменшити вплив місцевого уніатського духовенства [23, с.69]. Поступова заміна уніатських священиків православними стала своєрідною основою релігійної політики російських націоналістів та місцевих москвофілів. На жаль, на місяці ставились передусім монахи Почаївської лаври, напівписьменні і напівкультурні, що, безумовно, зводило нанівець усі плани російської влади [23, с.71]. Крім того, православні служителі культу потрапляли в складні матеріальні умови (про це духовна влада своєчасно не потурбувалась) [17, с.150-151]. У вересні 1914 р. з'явився циркуляр губернатора Галичини, в якому поряд із пропозицією дотримуватись віротерпимості зазначалося, що у села дозволялося відправляти православних священиків лише в тому випадку, коли про це висловлюватимуться 75% їх мешканців. Але заборонялося допускати до виконання обов'язків тих священнослужителів греко-католицької церкви, які залишили свої парафії під час наступу російських військ [3, с.165]. Таким чином, даний документ мав подвійний характер. Більше того, Євлогій розсилав у галицькі приходи розпорядження про призначення православних священиків, часто порушуючи це положення. Він і не думав узгоджувати свої дії з іншими керівними структурами [23, с.71]. Незважаючи на протидію Ставки, командуючого Південно-Західним фронтом М.Іванова, губернатора Галичини, окремих міністрів, Синод дозволив Євлогію надавати відносно незалежну політику, зводячи нанівець намагання місцевої влади зміцнити свої позиції в регіоні. Звичайно, на це було й благословення імператора Миколи II [23, с.72-73].

За перші місяці окупації Галичини з унії перейшло в православ'я більше 30 тис. чоловік. Однак, при цьому необхідно враховувати той факт, що прийнятимися в православ'я в Східній Галичині вважали всіх уніатів, які причастилися в православному храмі, коли для місцевого населення відвідування цього храму далеко не завжди означало відмову від унії [3, с.166-167]. Необхідність масового залучення галичан до православ'я спонукала окупаційну адміністрацію вдаватися до різних заохочувальних методів, зокрема зерно на засів для селян [17, с.150]. Однак у 1914 р. з унії в православ'я перейшло всього лиш 0,85% населення [3, с.167]. На кінець грудня 1915 р. в Галичині було утворено 50 православних приходів [3, с.169], які функціонували до початку 1917 р. Наведені дані свідчать,

що процес переходу галицьких уніатів в православ'я не набув масового характеру, як на то сподівалась російська влада.

Із покращенням становища на фронті політика уряду Г.Бобринського набуває радикальнішого характеру. Хоча процедура призначення православних священників в приходи набула більш спрощеного вигляду, однак результат був далекий від бажаного. Слід зазначити, що зовсім протилежні наслідки мали проповіді єпископа Євлогія, який заявляв, наприклад, про те, що галицький народ завжди усвідомлював і усвідомлює себе православним. Тому, на наш погляд, з огляду на вказані вище недоліки діяльності архієпископа Євлогія, не дивним є той факт, що вину за провал релігійної політики в Галичині було покладено саме на нього. За таких умов російська адміністрація розгорнула масові репресії щодо греко-католицького духовенства. Випробування, що випали на долю священнослужителів та віруючих, повною мірою розділяли їхній архієпископ – митрополит А.Шептицький. 19 вересня 1914 р. його було ув'язнено і вивезено спершу до Києва, а згодом – до Суздаля [3, с.152-153]. Але ця подія породила хвилю антиросійських настроїв не тільки в межах Східної Галичини, але й за кордоном [3, с.153].

Таким чином, Московська держава, а пізніше Російська імперія, проводячи протягом 1686-1917 рр. зовнішньополітичну діяльність в напрямку Галичини, активно використовували релігійний фактор. Гасло захисту православних в галицькому краї крім пропагандистського характеру мало й політичний. Під приводом підтримки православних, які зазнавали утисків з боку польської та австрійської влад, Росія отримувала, крім зміцнення своїх позицій в Галичині, чудовий привід для втручання у внутрішні справи сусідів. Однак, як показали події, використання релігійного фактора російською владою у своїх цілях зазнало цілковитого краху, в силу як внутрішніх, так і зовнішніх обставин.

Список використаних джерел:

1. Бантыш-Каменский Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии / Н. Бантыш-Каменский. – М.: Синодальная типография, 1805. – 454 с.
2. Бантыш-Каменский Н. Обзор внешних сношений России по 1800 г. / Н.Бантыш-Каменский. – М.: Э.Лиснера и Ю.Романа, 1897. – 319 с.
3. Бахтурина А.Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / [В. В. Шелохаев (предисл.)]; Ассоциация исследователей российского общества XX века / А.Ю.Бахтурина. – М.: АИРО – XX, 2000. – 264 с.
4. Беднов О.М. Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum) / О.М.Беднов. – Минск: Лучи Софии, 2002. – 432 с.
5. Виноградов В.Н. Дипломатия Екатерины Великой / В.Н.Виноградов // Новая и новейшая история. – 2001. – №6. – С.109-136.
6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – Репр. Відтвор вид. 1957 р. / І.Власовський. – К.: Либідь, 1998. – Т.3. – 359 с.
7. Гребіальський Г. Петро Перший в Західній Україні / Г.Гребіальський. – Львів: Вільна Україна, 1948. – 96 с.
8. Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів / [Упоряд. У.Я.Ядлінська та ін.]. – К.: Наукова думка, 1986. – С.89-90.
9. Історія Львова. У трьох томах / [Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій]. – Львів: Центр Європи, 2006. – Т.1. – 296 с.
10. Игнатъев А.В. Внешняя политика России 1907-1914 гг. Тенденции. Люди. События / А.В.Игнатъева. – М.: Наука, 2000. – 223 с.
11. Клопова М. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (к постановке вопроса) / М.Клопова // Вестник Московского университета. – Сер.8. История. – 1999. – №3. – С. 36-47.
12. Коялович М.О. История воссоединения западнорусских униатов старых времен / М.О.Коялович. – Минск: Лучи Софии, 1999. – 400 с.
13. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків / О.Красівський. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.

14. Купчанко Г. Галичина и ее русские жители / Г.Купчанко. – Відень: б.в., 1896. – 89 с.
15. Любченко В.Б. Галицьке генерал-губернаторство / В.Б. Любченко // Енциклопедія історії України: В 5 т. / [Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2005. – Т.2. – С.29-30.
16. Марчук В.В. Греко-католицька церква у 1914-1923 рр. / В.В.Марчук // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С.16-29.
17. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 роках / І.Місюра // Галичина. – 2001. – №7. – С.149-153.
18. Михутина І.В. Український вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / І.В. Михутина. – М.: Інститут славянознавства РАН, 2003. – 288 с.
19. Мончаловский О.Н. Петр Великий в Галицкой Руси. Исторические записки и заметки / О.Н.Мончаловский. – Львов: Типография Ставропигийского Института под управлением Осипа Данилюка, 1903. – 31 с.
20. Москвофільство: Документи і матеріали / [Вступна стаття, коментарі та добірка документів О.Сухого]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 236 с.
21. Пашаева Н.М. Немного об унии в Галичине. Глазами советского историка / Н.М. Пашаева. – М.: Компания Спутник+, 2003. – 40 с.
22. Пашаева Н.М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX вв. / Гос. публ. ист. б-ка России / Н.М.Пашаева. – М, 2001. – 201 с.
23. Позняк С. Особливості місіонерської діяльності Російської православної церкви в Галичині в роки Першої світової війни / С.Позняк // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип.53. – С.68-75.
24. Похлебкин В.В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах. IX-XX вв.: Вып.2. Войны и мирные договоры. Книга I: Европа и Америка. Справочник / В.В.Похлебкин. – М.: Междунар. отношения, 1995. – 784 с.
25. Православ'я в Україні // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Ред.: А.Колодний (голова) та ін. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – Т.3. – 560 с.
26. Савченко В.Н. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел / В.Н. Савченко // Отечественная история. – 2005. – № 6. – С.32-41.
27. Савченко Н.В. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации) / Н.В. Савченко // Вопросы истории. – 1996. – №11-12. – С. 95-106.
28. Свистунов Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии / Ф.Свистунов. – Львов: Издание О.А.Маркова, 1896. – Ч.2. – 745 с.
29. Сводная Галицко-русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года. [Составил А.С.Петрушевич]. – Львов: Издательство Ставрогипийского института под управлением О.И.Тарнавского, 1887. – Ч.1. – 329 с.
30. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. История России с древнейших времен / [Отв. ред. И.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриев] / С.М.Соловьев. – М.: Мысль, 1991. – Кн. 7. – Т.13-14. – С.496-497.
31. Сухий О. Галичина між сходом і заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О.Сухий. – Львів: Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1997. – 204 с.
32. Сухий О.М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XX ст.) / О.М. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 498 с.
33. Шеретюк В. Політика уряду Російської імперії щодо української православної церкви в Речі Посполитій / В.Шеретюк // Історія України. – 1999. – №20. – С. 4-5.
34. Шеретюк В. Релігійний аспект геополітики Періоду правління Катерини II / В.Шеретюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2006. – Вип.7. – С.104-109.

In the article given it is a shot to investigate a religious factor in Galychyna direction of foreign policy of Russia in 1686-1917.

Key words: *Galychyna, Moscow state, Russian empire, Russia, Poland, Austria-Hungary, orthodox faith.*

Отримано: 3.03.2010